

Квасюк Л.В.

Теорія образу в працях християнських богословів

Сьогодні зростає інтерес до духовної спадщини минулого, зокрема до релігійних виток нашої культури. В цьому контексті представляється актуальною проблема ікони, яка в кінцевому результаті звернута до сокровенних основ людського духу, до його вселенського першоджерела. На шляху його осягнення постав образ, невіддільний як від предмету, так і від пізнавальної діяльності суб'єкта.

СУБ'ЄКТ—ОБРАЗ—ПЕРШООБРАЗ

Значимість теорії образу була усвідомлена уже ранньохристиянськими, а особливо візантійськими мислителями. Серед них - Григорій Ніський. Образ уподібнюється першообразу і лише по своїй природі він відрізняється від нього, "бо не було б образу, аби у всьому була тотожність з архетипом". (Людина створена "за образом і подобою Бога").

Образи є посередниками у сходженні до духовного, що не має суттєвого образу, відзначав Псевдо-Діонісій Ареопагіт і тому надавав перевагу неподібним обрядам. Так передається інформація з рівнів "надбуття" на рівень людського існування. Живопис займає тут певне місце - на рівні таїнств, десь між небесним і земним ступенями ісраеліти. Образ тут виступає як найважливіший спосіб зв'язку буття і надбуття, в ньому єднається трансцендентне та іманентне. Цю ідею піднесення людського духу за допомогою образу до Істини і Архетипу використовували теоретики іконошанування під час їх запеклої боротьби з ікоборцями. Противники шанування ікон в основному спиралися на біблійну ідею про те, що Бог є дух і Його ніхто не бачив, і на вказівку другої Заповіді Мойсея. Ікоборці заперечували перш за все антропоморфні зображення Христа. Витоки шанування зображень вони зводили до язичницького ідолопоклонства. Прихильники шанування ікон були звинувачені ними в тому, що оскільки неможливо зобразити невимовну таємницю єднання божественного і людського єства в Христі, тому неможлива й ікона.

Євсевій Памфіл порушив питання: "Хто ж в стані зобразити мертвими і бездушними фарбами і тінню блиск слави і гідності Його - зобразити Його таким, яким Він є?"(1).

Визнаючи ікону Христа рівнозначною самому Христу, ікоборці приходили до висновку, що шанування ікон суть ідолослужіння. Заглиблюючись в аргументацію, бачимо, що на основі "неописуваності" вони заперечували ікони, то тоді на основі "невисловленості" вони мали б заперечити усі шляхи богопізнання.

На думку В.М. Лазарєва, в основі діяльності ікоборців лежали чисто благородні мотиви. Вони

прагнули очистити культ від грубого фанатизму, зберегти за божеством його високу духовність.

Можливість виразити духовне через матеріальне захищали прихильники зображень, вони змушені були для захисту ікон згадати, розшифрувати і проаналізувати все, що було сказане їх попередниками позитивного щодо образів, і на основі цієї традиції представити аргументи на користь релігійних зображень. Так, у центрі всієї християнської ойкумени стала проблема образу.

Своє бачення її дає Іван Дамаскін: "Образ є подібність і парадигма і зображення чого-небудь, яке показує те, що на ньому зображено. Не у всьому ж образ подібний першообразу, тобто зображуваному, бо одне є образ, а друге - зображуване, а відмінність їх ясна, хоч одне і інше представляє одне і те саме (син природний образ Отця, але не Його копія)"(2).

"Для чого потрібен образ?" - запитує Іван Дамаскін. "Всякий образ є вияв і показ прихованого, він є важливим засобом пізнання людиною світу. Для направлення до знання, откровення і оприлюднення прихованого і придуманий образ"(3).

Частина образів відображає духовну сутність і божество і дана нам божественним промыслом, інша - створюється людьми для отримання зображення і передачі знання про першообраз. Можна зобразити все, окрім "божественної природи". Невидимого Бога зобразити неможливо, але Бога, що втілювався і реально прийняв людську плоть, що жив серед людей, не просто можна, але і необхідно зображати. До такого висновку приходять В.В.Пичков у своїй праці "Смисл мистецтва у візантійській культурі".

Події земного життя Христа - ось іконографічна програма релігійних зображень. Іван Дамаскін виділяє їх функції:

- дидактично-інформативна. Зображення заміняють написаними книги, тобто Біблію;
- коммеморативна ("образ є нагадування");
- декоративну (прикрашає храм).

Особливо виділяє І.Дамаскін релігійно-сакральні функції:

-аналогічну (образ повинен підносити розум людини "через тілесне споглядання до споглядання духовного");

-харизматичну (ікони наділені божественною благодаттю, бо образ переймає енергію архетипу);

-ікона є поклонним образом. "Ми, поклоняючись іконам, здійснюємо поклоніння не матерії, але через неї тим, що на ній зображені, бо честь, яку віддаємо образу, "переходить до першообразу"(4).

Дальше поглиблення теорії образу знаходимо у мислителів VIII-IX ст. Феодор Студит розробив проблему співвідношення першообразу і образу. Їх об'єднує - "внутрішній ейдос" - деяка подібність, яка є візуальною ідеєю архетипу. Подібність ця не матеріальна, вона є ніби ідеальним образом архетипу. Тут першообраз знаходиться в зображенні не по сутності, а по подібності.

Логіка міркувань Феодора Студита така: "Якщо Христос дійсно втілювався, то разом із плоттю він прийняв і видимий образ", який може і повинен бути зображенням на іконі. Якщо ж Христос не має такого зображення, то він не має і видимого образу, а значить "не був істинною людиною"(5). Зображення Христа бачиться філософом як найважливіше свідчення Боговтілення. Крім цього, воно є живописним прославленням і похвалою Богу, що втілювався.

Так Феодор Студит узаконив місце ікони в системі релігійної культури.

Цю теорію доповнив патріарх Константинопольський Нікіфор, який прийшов до висновку, що "зображення можливе лише по відношенню до реального існуючого"(6). Образ і

першообраз пов'язані між собою категорією відношення. Образ не є архетипом, але має його силу, а тому може стати гідним посередником на шляху єднання з ним. Бачимо, що проблема образу займає провідне місце в естетичних теоріях. VIII-IX ст. Важко переоцінити їх значення для наступного розвитку української культури та культур країн східно-християнського регіону. Вони були головним теоретичним стержнем культури Середньовіччя.

На початку XX ст. блискуча плеяда релігійних православних філософів "срібного віку" Сергій Булгаков, Володимир Лоський, Євген Требецький, Павло Флоренський знову звернулися до проблеми образу, яка і донині є актуальною для сучасного стану розвитку духовної культури. Ця проблема образу залишається дискусійною. В ній знайшов свій відбиток світ, що шукає Бога.

Література:

(1) Галич І. Шанування ікон та його основи. - Ужгород, 1993. - с. 69

(2) История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. - М., 1975. Т. I. - С. 165;

(3) Культура Византии, вторая половина VII-XII вв. - М., 1989,

(4) Лазарев В.Н. История византийской живописи. - М., 1986. - С. 156;

(5) Бычков В.В. Малая история византийской эстетики. - К., 1993;

(6) Бычков В.В. Смысл искусства в византийской культуре. - М., 1991. - С. 49.